

Missbruksideologier

Sammanfattning	1
Inledning	2
Syfte och frågeställningar	2
Synen på trasproletariatet	3
Tidigt ingripande	5
Gränssättning	6
Avskiljande från samhället	7
Diagnos och sjukdom	8
Myndighetsutövning	9
Klientorganisationer	12
Avslutning	13
Noter	15
Referenser	17

Sammanfattning

Olika missbruksideologier utvecklas inom klientorganisationer, på behandlingshem, stödboenden och socialkontor. I detta paper undersöks grunderna hos två tongivande ideologer inom missbrukarvården i Sverige: Nils Bejerot och Gunnar Bergström. Hur påverkades de av sin ursprungliga marxistiska grundsyn? Hur påverkar deras idéer idag vad gäller narkotikapolitik, i behandling, på socialkontor eller inom en klientrörelse som KRIS? Med citat och referat ges en bild av den grundsyn som finns i Bejerots och Bergströms tänkande, vilket knyts till begreppen social exkludering och kontroll. Av vad som framkommer utvecklas en hypotes att de narkotikapolitiska ideologier, eller behandlingsideologier, som ofta i dagsdebatten förknippas med nyliberalism, i själva verket kan ha sina ideologiska rötter i en vänstertradition.

Inledning

”Det senaste decenniets turbulenta ekonomiska, sociala och politiska utveckling har skapat samhälleligt accepterade attityder och en typ av moral som i sin förlängning bär på element av förakt för svaghet och utsatthet. Den som har hamnat utanför samhället, den som är fattig och beroende har sig själv att skylla. Dessa tendenser har bidragit till att forma ett nytt samhällsklimat, det har växt fram en ton i samhällsdebatten som ibland för tankarna till det klassamhälle den svenska arbetarrörelsen en gång ville avskaffa.” (Ove Sernhede 2002/2009:226)

”Och det var samhällets fel, vi var samhällets olycksbarn och hade inget eget ansvar. Idag ser jag det som en brist. Om jag på ett tidigare stadium ställts inför det faktum, att jag faktiskt hade stor del själv i det jag gjorde, hade jag kanske valt bort det här livet på ett tidigare stadium.” (Ingmarie Sandberg 2004:121)

Inom socialtjänsten lägger vi ibland mer ansvar på den enskilde klienten än vad vi betonar samhälleliga strukturella orsaker till problem. Det finns en sorts spänning i detta mellan att å ena sidan försöka undvika att paternalisera och inte överbetona det individuella ansvaret, för att förhindra risk för stigmatisering och skuldbeläggning, och å andra sidan att undvika att hamna i det som den politiska högern i USA kallat ”sociological excuses” (Wacquant 2009:8ff). I portalparagrafen i socialtjänstlagen talas om ”människans ansvar för sin och andras sociala situation”. Under hänsynstagandet till detta egna ansvar skall socialtjänsten arbeta. Vi ska frigöra människors egna resurser med respekt för självbestämmande och integritet. Går detta att förena och vilka konsekvenser för det med sig i det praktiska sociala arbetet?

Syfte och frågeställningar

Syftet med detta paper är att undersöka olika missbruksideologier, hur de har utvecklats och kan kopplas till varandra. Har marxismens syn på trasproletariatet påverkat dagens narkotikapolitik, syn på missbruksbehandling och arbetet på socialkontoret? Vilken roll har Nils Bejerot och Gunnar Bergström haft vad gäller vår syn på behandling och narkotikapolitik? Vilka ideologiska grunder finns det i Kriminellas Revansch i Samhället, KRIS? Hur kan dessa missbruksideologier kopplas till begreppen social exkludering och kontroll? Större fokus kommer att läggas på Bejerots och Bergströms synsätt, än på andra missbruksideologier. Jag gör alltså en begränsning här och rättfärdigar detta med att dessa två ideologier (och praktiker) ibland, som jag uppfattar det, ”glöms bort” inom den sociala

forskningen och att man ibland också missuppfattar var de befinner sig politiskt/vårdideologiskt.

Synen på trasproletariatet

”Många av dem som är kriminella idag skulle vara kriminella också i ett socialistiskt samhälle.” (Bejerot, 1981:162)

Svedberg (1995) diskuterar marxismens syn på det så kallade *trasproletariatet*.¹ Har detta någon relevans idag? Är inte detta en diskussion som fördes på 1970-talet och saknar betydelse för synen på hur vi ser på narkomaner idag? Jag tror frågan i alla fall bör undersökas. Nils Bejerot, som haft ett starkt inflytande på den svenska narkotikapolitiken², kom ursprungligen från en stalinistisk vänster. Efter Chrustjovs avstaliniseringstal på den tjugonde partikongressen 1956, ändrade Bejerot uppfattning och tog avstånd från Stalin. Bejerot övergav emellertid inte sin socialistiska grundsyn, men han gick aldrig mer in i något politiskt parti (Hartelius 1986:13). Han skrev dock krönikor i FIB/Kulturfront. I Bejerots böcker finns också tydliga ”rester” av hans marxistiska tänkande. Han beskriver i dialektiska termer såväl hur samhällets synsätt på missbrukare har förändrats över tid, som individens övergång från missbruksfasen till den kvalitativt nya och annorlunda beroendefasen (Bejerot 1978).

Marx och Engels beskriver i Kommunistiska Manifestet trasproletariatet som en ”förruttnelse” i samhället:

”Trasproletariatet, denna passiva förruttnelse av de understa skikten i det gamla samhället, blir genom en proletär revolution här och där indraget i rörelsen, men enligt hela sin levnadsinställning kommer det dock att vara beredvilligare att låta köpa sig för reaktionära stämplingar.” (Marx & Engels 1848/1986:24f)

Svedberg (1995:39) skriver om trasproletariatet att ”den traditionella marxistiska teoribildningen fullkomligt kommit till korta vad gällt förmågan att utveckla något djupare intresse eller förståelse för dessa skikt...”. Svedberg menar vidare att dessa grupper avfärdats inom marxismen på ett moralistiskt, patriarkalt och småborgerligt sätt. Han fortsätter: ”Begreppet trasproletariat har...kommit att användas som tillmäle i den marxistiska traditionen!” (ibid)

Nils Bejerot kan knappast anklagas för att ha saknat intresse för utslagna människor med missbruksproblem. Han ägnade en stor del av sitt liv åt dessa frågor, skrev en ansevärd mängd artiklar och ett tiotal böcker om missbruk samt arbetade kliniskt som socialläkare och

psykiater. Bejerot betonade att man måste göra missbrukaren ansvarig för sina handlingar (Bejerot 1981:103). Bejerot skriver om missbrukaren som en del i trasproletariatet som inte betalar skatt utan stjälar, rånar och bryter sig in hos vanliga arbetande människor:

”Detta folk blir idag utsuget inte bara från toppen, av en parasiterande grupp på några procent, överklassen, utan också från botten, av en kanske lika stor parasiterande grupp av trasproletärer...” (Bejerot 1981:153)

”Tvärtom så väcker ett växande trasproletariat fascistiska strömningar. Övergången till socialism kräver i stället fastare organisation, kontroll, krav och sammanhållning inom arbetarklassen.” (Bejerot 1978:162)

Detta är inte lösryckta uttalanden av Bejerot, utan ett synsätt han återkommer till i sina skrifter (se framförallt *Missbruk och missförstånd*, 1981).

Bejerot var förespråkare av långa tvångsvårdstider, att polisens resurser skulle koncentreras på efterfrågesidan (narkomanerna) samt härigenom drivande i frågan om konsumtionsförbudet av narkotika som infördes 1988. En möjlig hypotes är alltså att Bejerots syn på missbrukaren härstammar ur en klassisk marxistisk syn på trasproletariatet som idag lever vidare i svensk narkotikapolitik.

*

Gunnar Bergström har inte på samma sätt som Bejerot påverkat svensk narkotikapolitik. (Även Bergström har dock varit aktiv i det av Bejerot grundade Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle, RNS.) Vad som är intressant i detta sammanhang är att Gunnar Bergström däremot sannolikt har påverkat behandlingsideologin i Sverige. Han har skrivit flera böcker³ och artiklar om missbruk och kriminalitet. Han var föreståndare på Örträskkollektivet som arbetade med hasselapedagogik.⁴ Bergström har senare tagit avstånd från hasselapedagogiken och bitt sina tidigare elever om ursäkt för den behandling de utsattes för (Bergström 2000; Larsson 1999). Där Gunnar Bergström dock sannolikt fått mest inflytande är genom hans bok *Kriminalitet som livsstil* (1997) och det påverkansprogram som bygger på denna bok. Påverkansprogrammet används på många behandlingshem och i öppenvård samt inom klientorganisationen Kriminellas Revansch i Samhället, KRIS.

Gunnar Bergström införde även år 2002 Multisystemisk terapi (MST) i Sverige (Högdin 2002:12f), en behandlingsform som senare spred sig och tillämpas av ett flertal kommuner.⁵

Observera nu att även Bergström kommer ur en marxistisk tradition till vänster om dagens vänsterparti. Även Bergström betonar vikten att lägga ansvar på den enskilde missbrukaren. Gunnar Bergström skriver i sin bok om Örträskkollektivet:

”Ingen kan skylla på klassamhället och därmed få rätt att bestjäla sin omgivning. Samtidigt som vi inte låter bakgrunden rättfärdiga missbruket, kan vi ändå förstå hur missbruket låg nära till hands i många fall. Med den dialektiska materialismen som grund kan vi kräva ansvar av våra ungdomar utan att förfalla till nedlåtande syn på våra missbrukare.” (Bergström 1982:127f)

I påverkansprogrammet Kriminalitet som livsstil betonas även där, bland mycket annat, den kriminellas valmöjligheter och eget ansvar.⁶

Bergström har varit ordförande i Vänskapsföreningen Sverige-Kampuchea. Han reste tillsammans med bland andra Jan Myrdal till Kampuchea 1978, där de åt middag med Pol Pot. När de kom hem förklarade de att inga folkmord begicks i Kampuchea och Myrdal och Bergström skrev tillsammans en bok om detta. Något år senare tog Gunnar Bergström avstånd från stödet till Pol Pot och förnekandet av folkmorden. Han reste 2008 tillbaka till Kambodja och bad människorna där om ursäkt (Bergström 2006; Schmidt 2009).

Varför tar jag upp detta? Därför att jag tror att det är väsentligt för att förklara Bergströms synsätt på missbruk som kommer ur en marxistisk tradition och sätt att se på trasproletariatet som funnits ”till vänster om vpk/vänsterpartiet”. En möjlig hypotes är att detta synsätt fortfarande påverkar i samhället genom kriminalitetsprogrammet Kriminalitet som livsstil.⁷

Tidigt ingripande

”Jag ska gärna säga vad jag menar. All äkta radikalitet bygger på kollektivet och samhället och att individen måste underordna sig kollektivet, en ideologi som är min. /.../ Det är alltså ett *tidigt ingripande* jag förordar. Individen måste utsättas för ett socialt tryck och kontroll, det är sann socialism för mig.” (Nils Bejerot intervjuad i Pockettidningen R, 1974:76f)

På 1980-talet introducerades den så kallade Väsbymodellen för tidig upptäckt och tidigt ingripande vid missbruk. Man ville, utifrån Bejerots teorier, genom tidigt ingripande förhindra att missbruket övergick i det betydligt mer svårbehandlade beroendetillståndet. Man utbildade ”upptäckargrupper” och hade en upptrappande åtgärdskedja där den mest ingripande insatsen var Hasselakollektiv (Bankel & Hermansson 1988). Väsbymodellen spreds sedan till andra kommuner (Danielsson 2000). Observera att polisen var en viktig upptäckargrupp i åtgärdskedjan i Väsbymodellen. Som efterföljare kan ses MUMIN-modellen i Stockholm, där

man också betonar polisens roll som upptäckare av missbruket (Sinadinovic & Wahlgren, 2007).

*

Becker (1963/2006:24) skriver att huruvida en handling är avvikande eller inte beror på andras reaktioner på handlingen. Handlingar i sig är, enligt Becker, inte riktiga eller oriktiga, därför är *”avvikelse inte en egenskap hos den handling som personen begår utan en följd av att andra tillämpar regler och sanktioner på en ’överträdare’*. *Avvikare är den som etiketten framgångsrikt har placerats på, avvikande beteende är ett beteende som människor betecknar på det sättet.*”

Goffman (1963/2008: 40f) beskriver hur personer som har en ”fläck på sin karaktär”, ett stigma, genomgår en ”moralisk karriär”, alltså en slags socialisationsprocess, där man efterhand ”finner sig tillrätta” med sin situation. Ur Beckers och Goffmans perspektiv borde således vara av vikt att inte tillämpa åtgärder som ökar stigmatisering.

Goldberg (1993) har ur ett stämplingsteoretiskt perspektiv kritiserat Bejerots teorier och deras praktiska tillämpning i hasselapedagogik och Väsbymodellen. Goldberg menar att en reaktion måste vara icke-stämplande. Stör ungdomarna så ska man ge dem en lokal där de får vara, istället för att bara köra bort dem (ibid:134).⁸

Gränssättning

”I det totalkontrollerade samhället finns få personlighetsstörda individer.” (Sten Levander, 1997:35)

Blir då slutsatsen att vi inte ska reagera på till exempel ungdomars narkotikamissbruk? Det är ju, enligt Becker, reaktionen som skapar det avvikande beteendet.⁹ När personalen på fritidsgården Mixgården i Hammarkullen har en regel att man inte får komma in på gården om man har ett drogliberalt märke i kepsen, driver de då in besökaren i ett avvikarbeteende? På Mixgården får man inte komma in om man är narkotikapåverkad. Använder man rasistiska ord inne på gården kan man bli avstängd. Man får inte sitta med fötterna på borden eller spela kort. Personalen ringer till föräldrar och socialtjänst om man misstänker narkotikaanvändning bland ungdomarna. Polisen gör icke-misstankebaserade besök på gården ibland. (Andersson & Jordan 2007:63) Är detta kontroll och disciplinering av arbetarklassens ungdomar? Är detta social exkludering av personer som börjat pröva narkotika och kanske mer än andra skulle behöva en social gemenskap på fritidsgården? Goldberg (1993:193f) skriver att *”de som inte*

släpps in på fritidsgårdarna får ytterligare bekräftelse på hur dåliga de är – ja de får t o m klart för sig att de är så dåliga att de inte duger till att umgås med vanligt folk. Dessutom frånhänder sig fritidsgårdspersonalen möjligheten att nå de ungdomar som har störst behov av dem.” Ingrid Sahlin (2004) använder begreppet ”border control”, gränskontroll, för att beteckna samhällets strategier för att urskilja och exkludera icke-önskvärda medborgare.

I andra vågskålen ligger svårigheten att bedriva verksamhet på en fritidsgård, behandlingshem eller boende för missbrukare om man accepterar att drogpåverkade personer förekommer i verksamheten. Risker att rädslan för att vara stämplande också medför en gränslöshet.¹⁰

Avskiljande från samhället

”En annan möjlig tolkning skulle kunna vara att hemmaplanslösningar tillåter de unga att vara kvar i sina exkluderade sociala världar medan den slutna ungdomsvården försöker inkludera eller integrera de unga i majoritetssamhället genom att avlägsna dem ifrån sina exkluderade sociala världar. Begreppen inkludering och exkludering kan således tolkas på olika sätt beroende på vilket perspektiv man väljer att anlägga.” (Andersson 2009:132f)

Nils Bejerot föreslog i sin bok *Narkotikafrågan och samhället* (1968) att en liten grupp narkomaner skulle isoleras på en skärgårdsö, där de skulle få legal narkotika. Detta skulle gälla kroniska narkomaner som ofta dragit på sig psykiska störningar, visat sig vara terapieresistenta och inte fungerat i underhållsprogram med långtidsverkande centralstimulantia uppblandat i saft. Bejerot (1968:452) menar att ”sannolikt är det mycket oklokt att nonchalera dessa kroniker och deras problem och hävda att de skall anpassa sig efter samhällets krav och gå i takt med lag och ordning.” Bergström (1993:91) skriver att ”idag framstår förslaget inte alls som en grym inlåsning av missbrukare, utan som ett väl drogliberalt förslag. Vilka narkomaner går in på drogfri behandling om de erbjuds fria droger någon annanstans? ”

Det finns dock en väsentlig skillnad i Bejerots förslag jämfört med dagens diskussion om att av humanitära skäl förskriva heroin till en liten grupp heroinister som inte fungerar i metadonprogrammen. Bejerot resonerade utifrån omsorg om ”kronikernas” eget bästa, men han resonerade också utifrån en samhällsaspekt. Dessa narkomaner skulle ”isoleras” på sin ö. Samhället skulle skyddas från dem.

*

Ungefär vid samma tidpunkt som Bejerot skriver detta startar Hasselakollektiven. K-A Westerberg, som tillsammans med sin fru startade Hassela 1969, var socialdemokrat. Det förekom också att ungdomar slussades vidare till SSU från Hassela. Hasselakollektiven var inspirerade av Bejerots syn på beroendet (Westerberg 2003:115). På kollektiven arbetade man med medlevarskap, vilket innebar att personalen bodde dygnet runt tillsammans med ungdomarna på kollektivet.¹¹ Medlevarskapet innebar att relationer mellan vuxna och ungdomar på kollektivet fördjupades. Samtidigt möjliggjordes också en ökad kontroll av ungdomarna. Hassela kritiserades för att enbart arbeta med anpassning på ytan och för att det uppgavs förekomma övergrepp på kollektiven (Kåhl 1989; Tilander 1991).¹²

Michel Foucault skriver i *Övervakning och straff* om fabriker, skolor, kaserter och sjukhus att ”de liknar ju alla fängelser” (Foucault 1975/2003:229). Dessa institutioner var byggda på ett sätt som underlättade kontroll och disciplinering, vilket minskade behovet av de tidigare kroppsliga bestraffningarna som användes. Hasselakollektiven liknade dock inte till det yttre ett fängelse. De var bondgårdar som låg idylliskt ute på landet.¹³ Däremot gav pedagogiken med tvång i grunden, konsekvenspedagogik och stark övervakning av ungdomarna på olika sätt, förutsättning för liknande kontroll och disciplinering. Goffman beskriver i sin bok *Totala institutioner* (”Asylums”) hur rehabiliteringstanken är att de normer som lärs in på institutionen också ska vara bestående när personen kommer ut i samhället. Så blir det ofta inte, skriver Goffman, därför att de intagna tillägnar sig olika anpassningsstrategier, till exempel att ”ligga lågt” (Goffman 1961/2009:56).¹⁴ Den intagne drabbas även av stigmatisering när han kommer ut från institutionen, vilket påverkar hans integrering i samhället negativt (ibid:57f).

Diagnos och sjukdom

”Att utmönstra moraliserande aspekter på missbruk är en självklarhet.”
(Socialstyrelsen 2007:23)

Flera tongivande personer inom RNS och med rötterna i hasselapedagogik och Bejerots teorier, blev under senare delen av 1980-talet inspirerade av tolvstegsprogrammet, t ex Ove Rosengren, Gunnar Bergström, Calle Fjellman. (Bergström 1993:92; Johansson 2006:135) Finns det då några marxistiska rötter i tolvstegsprogrammet? Hur ser man på trasproletariatet inom tolvstegsrörelsen? Svaret är att det inte finns några som helst marxistiska rötter inom tolvstegsprogrammet. Tvärtom skulle man nästan kunna säga. Anonyma Alkoholisters tolvstegsprogram kom ur den kristna Oxfordgrupprörelsen som 1938 bytte namn till Moral

Re-armament, MRA. Ett MRA (Moralisk Upprustning) som ofta associerats med amerikansk högerpolitik.¹⁵ Men vad är det som gjort att socialister och Bejerotanhängare gått över till tolvstegsprogrammet? Bergström (ibid) förklarar det med att bortsett från synen på sjukdomsbegreppet så finns det inga väsentliga skillnader mellan Bejerots syn på beroendet och tolvstegsrörelsens skrifter.¹⁶

Bejerot beskrev på 1960-talet beroendet som en sjukdom, men bytte uppfattning och blev senare stark motståndare till sjukdomsbegreppet. (Jfr Bejerot 1969, 1978; Hartelius 1986) Bejerot menade dock att det var väsentligt att skilja mellan missbruk och beroende. Detta var två olika saker som krävde olika förhållningssätt (Bejerot 1969). Stämplingsteoretiker har ofta betonat de processer som definierar personer som avvikare, snarare än att fokusera på avvikaren själv (Järvinen & Mortensen 2005:19f). Samtidigt skrev även Bejerot om processer in i missbruk, däremot mindre om processer ut ur beroendet. Begreppet "social exclusion" som introducerades på 1990-talet syftar till att visa att de drabbade är föremål för en utestängningsprocess. Det är inte individegenskaper hos de exkluderade som bör komma i fokus (Martin 2002). Sahlin & Machado (2008) menar att när man i svensk översättning talar om "utanförskap", återför detta associationerna till något oföränderligt, utan subjekt eller aktör, där de drabbade har sig själva att skylla.

Det finns skillnader i den "medicinska" sjukdomsmodellen vid missbruk som introducerades i Sverige av läkaren Magnus Huss i mitten på 1800-talet, och det sjukdomsbegrepp som används inom tolvstegsprogrammet. (Bland annat gäller det ansvarsfilosofin och synen på användandet av läkemedel). I tolvstegsrörelsen är det noga att man på möten presenterar sig som "alkoholist" (AA), "narkoman" (DAA), eller "beroende" (NA). Vist (2008) beskriver hur ungdomar kan ha olika uppfattning om ordet "neger" som både kan uppfattas som neutralt och kränkande. Begrepp kan samtidigt vara stigmatiserande och identitetsskapande beroende på sammanhang och perspektiv de används i. Den som är "narkoman" i ett sammanhang kan vara "fotbollsspelare" eller "familjefar" i ett annat.

Myndighetsutövning

"Maktens stötspelare." (Michel Foucault, 1975/2006:189)

I början på 1980-talet introducerades den så kallade Albymodellen, där socialtjänsten ställde olika krav för att klienten skulle beviljas ekonomiskt bistånd. Från socialtjänstens sida beskrev man det som att man arbetade med empowerment och frigörande av klientens egna

resurser. Kritiker såg däremot Albymodellen som ett uttryck för ”disciplinering, fostran, kontroll och repression” (Svedberg 2003:4). Eileen Rönnlund introducerade 1987 den så kallade Uppsalamodellen (Rönnlund 1992). På 2000-talet har liknande arbetsätt använts under andra beteckningar, t ex Skärholmsmodellen som startade 1998 (Ekström 2005). Dessa arbetsätt har uppgivits syfta till: Att den arbetslöse ska få erfarenhet och referenser genom arbetsträning, att förhindra att arbetslösa passiviseras och ”går ned sig”, kontroll av svartjobb och missbruk, rehabilitering vid missbruk, språkträning samt skapa ökat självförtroende (ibid:39f). Albymodellen och Uppsalamodellen har ibland beskrivits som ideologier med nyliberala förtecken. Man kan givetvis argumentera för att det var i ett sådant samhällsklimat de fick genomslag, men ideologiskt finns det sannolikt en annan grund för dessa modeller. Eileen Rönnlund beskriver hur hon växte upp med sex syskon och en ensamstående mor. Hemmet var fattigt, de fick ibland lita till välgörenhet, och Rönnlund var sedan tonåren aktiv socialdemokrat (Rönnlund 1992:14). Rönnlunds bok innehåller värderingar som lika gärna kan tolkas som klassiska arbetarideal (att alla ska göra rätt för sig, av var och en efter förmåga...), som nyliberalism. Observera att Eileen Rönnlund även beskriver hur man med olika krav bör arbeta med personer som missbrukar (ibid:103-125). Ett arbetsätt som ligger i linje med såväl Nils Bejerots som tolvstegsrörelsens ansvarsfilosofi.¹⁷

Albymodellen finns beskriven i Olson (1986). En av författarna i denna antologi var min chef under en period. Hon berättade att hon under tiden med Albymodellen på 1980-talet varit SKP-are och RNS-are. En möjlig hypotes är alltså att det även i Albymodellen fanns rester av marxismens syn på trasproletariatet som man bör utkräva ansvar av. Vad man också kan säga är att vissa värderingar inom KFML/SKP-vänstern, delar av socialdemokratin och den politiska högern ibland överensstämmer (t ex synen på narkotikapolitiken, kriminalpolitiken, Hassela).

*

Klienten genomgår i kontakten med socialkontoret en socialisationsprocess för att ”lära sig” att bli klient. Man kan urskilja olika faser i denna ”disciplinering” (Uggerhøj 2005:96). Det finns en diskrepans mellan socialarbetarens ideal om att å ena sidan vara advokat för klienten och å andra sidan praktiken där socialsekreteraren ofta blir talesman för systemet mot klienten (ibid). Hedin och Månsson (2008) har intervjuat personer inom bland annat socialtjänsten som protesterar mot missförhållanden i systemet, så kallade ”whistleblowers”. Forskarna

menar att dessa kritiker kan utsättas för olika repressalier och ryktesspridning i en ”stigmatiseringsprocess”.

På samma sätt som Järvinen och Mik-Meyer (2003) talar om klientkonstruktioner och ”att skapa en klient”, skulle man kunna säga att det på socialkontoret sker en insocialisering eller ”omskolning” av socialsekreteraren. En process försiggår alltså på liknande sätt för ”att skapa en socialsekreterare”. En sådan process underlättas naturligtvis om det redan i individen finns vissa tankar som överensstämmer med systemets för tillfället rådande värderingar. Till exempel socialsekreteraren som på 1980-talet hade teoretiskt inlärd värderingar om trasproletariatets roll i samhället...

*

Vad får man för bild på socialkontoret av ”de andra”, klienterna? Man kan göra en jämförelse i ett mer globalt perspektiv. Wikström (2008) beskriver västerlandets stereotypa bild av östern med Edward Saids uttryck ”orientalism”. På motsvarande sätt har stereotyper om väst spridits i mellanöstern, ”occidentalism”. Elias och Scotson har i *Etablerade och Outsiders* (1965/2004:154) visat hur de boende tenderar att definiera en nedvärderad grannstadsdel efter de som sköter sig sämst i ”grannskapet” och hur de som utsätts för nedvärderandet, kan acceptera bilden av sig själva. Män som utsätts för rasistiska föreställningar kan ses som ”potentiella brottslingar och skyldiga till kvinnomisshandel och förtryck” (Alinia 2008:339). Brune (2006:155) beskriver hur ”invandraren” kan beskrivas och konstrueras som ”annorlunda” i våra medier. Vad har då begreppet ”klient” för innebörd för socialsekreteraren?

Utredningsmetodikern Bo Edvardsson (1996/2008:76) varnar för ett ”elitistiskt ’vi-och-dom’-tänkande” inom socialtjänsten. Han visar hur socialtjänsten kan ägna sig åt ensidigt bekräftelsesökande, så kallad ”confirmation bias”. Man undviker att visa på alternativa tolkningar av en händelse (”imperfecta enumeratio”). Man blåser upp (”bolstering”) triviala omständigheter och tonar ned eller ignorerar sådant som talar till klientens fördel (ibid:144). Jämför Boréus (2006) som använder begreppet ”negative other-representation”. Man beskriver människor i termer och associerar dem med fenomen som gör dem underlägsna en annan grupp. Edvardsson (ibid:177f) använder uttrycket ”kontrollpsykos” när socialtjänsten tappat verklighetsförankringen och tror att utökad kontroll är en del i lösningen för klienterna. Young (1999/2007:44) skriver: ”*The old invocation ‘round up the usual suspects’ becomes transformed into ‘round up the usual categories’: individual suspicion becomes categorical*”

suspicion.” Klienten är också i beroendeförhållande till socialtjänsten och kan känna sig nödgad att berätta sina ”innersta hemligheter” för socialsekreteraren. Detta kan sedan vändas emot klienten vid till exempel en ansökan om tvångsvård. Jämför Michel Foucaults begrepp ”pastoralmacht” (Holmes 2002).¹⁸

Klientorganisationer

”... det finns en inneboende spänning i det sociala arbetet mellan å ena sidan empowerment och emancipation och å andra sidan makt och paternalism.”
(Andersson 2009:89)

Antropologen Oskar Andersson (2009:129) refererar till den amerikanska kriminologen Doris MacKenzie som menar att *”för att exempelvis arbetsåtgärder, fritidsaktiviteter, utbildning och förbättrade relationer mellan barn och föräldrar skall vara effektiva interventioner för unga med ett kriminellt beteende, måste han eller hon först förändra sitt tankemönster.”* Andersson menar att detta resonemang är kontroversiellt i och med att det bryter med en tradition som funnits inom sociologi och socialt arbete. En tradition som alltsedan Chicagoskolan menat att förändrar man miljöomständigheterna i ett bostadsområde kommer också personens kriminalitet att minska eller försvinna (ibid). MacKenzies uppfattning kan sägas överensstämma med Gunnar Bergströms påverkansprogram Kriminalitet som livsstil, där man försöker förändra ”kriminella tankemönster” som man annars riskerar ta med sig in i sitt nya liv. ”En kriminell person som lärs upp till mekaniker kan förväntas utvecklas till en kriminell mekaniker.” skriver Bergström (1997:193). Ordförande och vice ordförande i klientorganisationen KRIS i Göteborg uttalar sig i GP 090816: ”Lika väl som du kan bli beroende av droger, kan du bli beroende av den kriminella livsstilen.” De talar om ”abstinens” av den kriminella livsstilen. Arbeta och lägenhet är ”sekundära problem” i rehabiliteringen. De talar om ”tillfrisknande”, ”gottgörelse” och att ”hjälpa killarna att få tillbaka förståndet”.¹⁹

KRIS startade 1997 och de första medlemmarna var aktiva i Anonyma Narkomaner (NA) (Karlsson 2002). Detta kan kännas igen i språkbruket i intervjun som refereras ovan. ”Gottgörelse” är åttonde och nionde stegen i tolvstegsprogrammet. Att ”få tillbaka förståndet” är andra steget. Nils Bejerot är, som jag uppfattat det, ett så gott som okänt namn inom KRIS. Däremot är Gunnar Bergström välkänd och omtalas med stor respekt. Många KRIS-medlemmar har hört honom föreläsa eller har gått hans krimiprogram. Och Bergström bygger på Bejerot med gemensamt synsätt på beroendet och bakgrunden inom RNS. I en intervju så

tidigt som 1974 talar Nils Bejerot bland annat om yrkeskriminella som ”kriminalitetsberoende” (Pockettidningen R 1974:75).

KRIS kontrollerar sina medlemmar med urinprovstagningar och har krav på drogfrihet och hederlighet för medlemskap. Följer man inte reglerna blir man utskrivna från sitt boende eller utesluten ur föreningen. (Jag lämnar de ideologiskt intressanta klientorganisationerna RFHL och KRUM utanför här, då de följer en annan linje än Bejerots och Bergströms.²⁰)

Avslutning

”På 1960- och 1970-talen och tidigare gick merparten av interventioner ut på att förändra stadsdelens ekologi, ekonomi och sociala liv (som i fallet med Chicagoskolan) för att på så sätt också förändra de underliggande strukturella orsakerna till varför kriminalitet och ungdomsbrottslighet kan frodas. Idag däremot går de flesta insatser i stället ut på att förändra den enskilda ungdomsbrottslingens beteende, emotioner, kroppsspråk, språk och sätt att tänka. *Utvecklingen har således sedan 1960- och 1970-talen i stora drag gått från att förändra samhället eller bekämpa fattigdomen till att förändra den enskilda individen enligt neoliberalismens principer om valfrihet.*” (Andersson 2009:130. Min kursivering. JE)

”Det som återstår att söka är en rimlig balans mellan kontroll och frihet.” (Jerzy Sarnecki 2002:261)

*

Vad jag har försökt utveckla i detta paper är en hypotes att de narkotikapolitiska ideologier, eller behandlingsideologier, som ofta i dagsdebatten förknippas med nyliberalism, i själva verket kan ha sina ideologiska rötter i en vänstertradition. När jag använder ordet hypotes menar jag att det är ett antagande som måste prövas mer ingående (med lika ansträngning för och mot). Min hypotes står heller ingalunda för något nytt, men jag menar helt enkelt att vi ibland glömmet de ideologiska rötterna till våra metoder i socialt arbete.

Dessa ideologiska rötter kan i dagsdebatten avspeglade sig i praktiska ställningstaganden på mikro-, meso- och makronivå. Hur man ser på frågan om total drogfrihet på ett stödboende eller behandlingshem. Hur noggrant kontrolleras drogfriheten? Skriver man ut personer direkt vid återfall, gör man individuella bedömningar eller accepterar man att personer finns påverkade i verksamheten. Kräver man drogtestning på socialkontoret för att beviljas socialbidrag? Arbetar socialtjänsten ihop med polisen, sitter de i samma lokaler, åker socialsekreteraren polisbil? Hur ser man på LVM och substitutionsbehandling? Hur ser man

på konsumtionsförbudet mot narkotika och att polisen koncentrerar sitt arbete på att ”störa” gatunarkomanerna?

Tolvstegsrörelsens inflytande i samhället har, vill jag hävda, ökat genom KRIS tillkomst. KRIS är starkt influerat dels av tolvstegsideologi, dels av Gunnar Bergströms program Kriminalitet som livsstil. (Se även Hedin, Herlitz och Kuosmanens (2006) utvärdering av ”Vägen ut-projektet” där många av deltagarna beskriver sig som aktiva i AA och NA.)²¹

Gunnar Bergström ser jag som länken eller skärningspunkten mellan den politiska vänstern, Nils Bejerot/RNS, Hassela, KRIS och tolvstegsrörelsen. Bergström har också arbetat som enhetschef inom socialtjänsten. Han har bytt uppfattning flera gånger i stora frågor och det är kanske ingen tillfällighet att han idag genom sitt kriminalitetsprogram arbetar med hur man förändrar sina tankemönster.

Ibland går också ideologierna ihop i gemensamma praktiska ställningstaganden. För en utomstående kan det kanske verka obegripligt att RNS för två år sedan (2007) gav ut den konservativa författaren Theodore Dalrymple. Men Dalrymples moralism och konservatism påminner mycket om Nils Bejerots sätt att tänka och skriva, trots att Bejerot stod för en annan politisk livsåskådning.²² Basta arbetskooperativ har tillämpat samma strikta (hårda) kontroll av drogfrihet, och utskrivningsregler vid återfall, som många behandlingshem inom tolvstegsrörelsen, trots att de vilar på olika ideologisk grund.

De ideologier som finns i samhället visar sig ofta i språket. Så även vad gäller missbruksideologier. Säger man ”få återfall” eller ”ta återfall”, ”narkoman” eller ”beroende”, ”bruka” eller ”missbruka”...²³ Genom språket inkluderar vi människor i vår gemenskap, och exkluderar andra. Använder man överhuvudtaget beroendebegreppet? Använder man som forskare förälskelse/kärleks-metaforen för beroendet? Använder man liknelsen med sexualdriften? Betonar dessa uttryck drogernas kemiska egenskaper eller är dessa metaforer också i överensstämmelse med ett synsätt på missbruket/beroendet som ett mer socialt problem?²⁴ Det försiggår en ”diskursernas kamp” även inom missbruksområdet.

Mitt syfte i detta paper har *inte* varit att ta ställning till olika ideologier eller huruvida vårt samhälle blivit mer exkluderande än tidigare. Jag har försökt redogöra för hur missbruksideologier relaterar och förhåller sig till varandra och hur dessa ideologier kan ha

relevans för diskussionen om social exkludering och kontroll. Som jag nämnde i min inledning beskriver sociologen Loïc Wacquant i sin bok *Punishing the Poor* (2009:8ff) hur diskussionen i USA från den politiska högern förs om ”sociological excuses” som ställs mot ”individual responsibility”. Wacquant menar att det finns en tendens i USA med nolltolerans mot kriminalitet, förbud mot tiggeri, utgångsförbud för ungdomar, att ”kriminalisera fattigdomen” (Wacquant, 2004:120). Nils Bejerot menade att det liberala samhället som inte betonade individens ansvar för kollektivet banade väg för fascismen. Gunnar Bergström betonar på samma sätt individens eget ansvar, utan att han därför överger sin politiska vänsterideologi.²⁵ Vi bör känna till argumenten för att förstå vår samtid och undvika att upprepa tidigare misstag från den svenska missbruksvårdens och narkotikapolitikens historia.

Noter

¹ Begreppet ”trasproletariat” i marxismen syftar på det lägsta skiktet i samhället: hemlösa, tjuvar, tiggare, missbrukare... Eng. ”subproletariat”, ty. ”lumpenproletariat”.

² Nils Bejerot (1921-1988) var professor och narkotikadebattör. Han grundade 1969 Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle, RNS. Lindgren (1993:165f) kategoriserar i sin avhandling *Den hotfulla njutningen* Nils Bejerot som förespråkare av ”kontroll- och sanktionsstrategin”.

³ Se t ex Bergström 1982, 1992, 1997.

⁴ Man hade dock delvis ett skiljaktigt ideologiskt synsätt från Hasselarörelsen och Örträskkollektivet tillhörde därför den så kallade Bjorligruppen. (Man hade olika syn på LVU-lagstiftningen och alkoholens roll på kollektiven, men det fanns även personmotsättningar. Se Bergström 1983; Johansson 2006)

⁵ MST kommer ursprungligen från USA. Man arbetar (till skillnad från hasselapedagogiken) med ungdomars missbruk och kriminalitet i deras *hemmamiljö* tillsammans med anhöriga istället för med andra ungdomar som har liknande problem.

⁶ ”Om jag är tvingad att begå brott har jag tidigare gjort ett medvetet val som försatt mig i en viss situation.” (Bergström 1997:91)

⁷ Jfr Andersson (2009:128f) som menar att MST och Kriminalitet som livsstil, ligger i linje med ”nyliberalismens individualpsykologiska egenskapsförklaringar”. Bergström har dock inte övergett sin vänsterideologi även om han lämnat maoismen (han var medlem i SKP) bakom sig. I en debattartikel i Aftonbladet 2006 talar han om den ”orättfärdiga kapitalismen” och beskriver Sverige som ”detta usla klassamhälle” (Bergström 2006; Schmidt 2009).

⁸ Bejerot (1984b) menar att för den som är beroende finns det ”ingenting att erbjuda som är bättre än ruset. Varje behandlingsideologi, eller förslag, som erbjuder någonting bättre än ruset, är dömd att misslyckas. /.../ Men däremot kan rusupplevelsorna så småningom bli så komplicerade i det sociala livet, att man helt enkelt inte står ut längre...” Jfr Bejerots metafor för beroendet, ”kemisk förälskelse” (Bejerot 1981:49).

⁹ Kritik av Howard Becker och stämplingsteori finns i ”Stämplingsteori – en kritisk granskning” av Johannes Knutsson (1977). Knutsson skriver: ”Den yttersta konsekvensen av stämplingsteoretikernas definition /av avvikande beteende/ blir att de berövar individens handlingar deras moraliska och sociala innebörd. Det är ju genom en reaktion i efterhand som individen får en mening av sin handling. /.../ Genom att det är omgivningens reaktion som är orsaken till avvikarens beteende, blir han fri från ansvar. /.../ Genom denna definition blir normbrytande beteende, som inte stämplas, inte avvikande.” (ibid:10ff)

¹⁰ ”Forskning...har visat att ungdomar med någon typ av sociala problem i högre grad än andra ungdomar söker sig till fritidsgårdar. /.../ ...om fritidsgården har låg personaltäthet och därmed har låg grad av strukturerad verksamhet kan den leda till *ökad* kriminalitet bland ungdomarna genom att fritidsgården blir en mötesplats för kriminellt intresserade.” (Andersson & Jordan 2007:14)

¹¹ Observera att medlevarskap praktiserades även av behandlingskollektiv som inte delade Hasselas värderingar, t ex Valstadkollektivet som arbetade utifrån G H Meads symboliska interaktionism (Bergnehr & Kristiansen 1984:23f).

¹² Senare (självbiografisk) kritik av Hassela är Thell (1998); Kauppi (2007). Hassela har bemött kritiken med att de som beskrivit övergrepp oftast inte varit på kollektiv som hörde till Hassela (Se t ex Hassela 1992; Larsson 1999). Skådespelerskan Lo Kauppi, som var på Örträskkollektivet, läste under scenframträdandet som föregick hennes kritiska bok högt på scen ur Bergströms bok (1982) om kollektivet. Hon tackade dock samtidigt Bergström i programbladet för att han övergett hasselapedagogiken.

¹³ Institutioner för bland annat personer med missbruksproblem accepteras inte alltid initialt av omgivningen. Dear (1992) beskriver det så kallade NIMBY-syndromet, Not In My Backyard. Young (1999/2007:59) menar att det modernistiska samhället hade svårt att acceptera olikhet. Så är det inte idag, men samhället har blivit mer exkluderande när det gäller ”difficult people and dangerous classes.”

¹⁴ Jfr Bergström (1982:53f) som kategoriserar olika ”typer och mönster” bland ungdomarna på Örträskkollektivet, t ex ”slagskämpen”, ”gaphalsen”, ”psykologen”, ”kameleonten”...

¹⁵ Nationalencyklopedien (1994), Rubrikord: MRA. Observera att de tidiga AA-medlemmarna tog avstånd från delar av ideologin i Oxfordgrupprörelsen. Anonymiteten inom AA är bland annat en reaktion på den starka ledarprincipen som fanns inom Oxfordgrupprörelsen (Rönneberg 2007:50).

¹⁶ Bejerots syn på beroendet som ”ett tillstånd i sig” återfinns inom tolvstegsrörelsen i uttrycket att beroendet är en ”primär sjukdom”. Synen att man inte ska rädda missbrukaren undan konsekvenserna av missbruket överensstämmer (jfr medberoendebegreppet). Ansvarsfilosofin överensstämmer. Metaforen för beroendet som en ”förälskelse” eller ”kärlek” överensstämmer till viss del (jfr Bejerot 1981:49; Nakken 1988/1996:17). Synen på beroendet som en kombination av ”klassisk betingning”, ”instrumentell betingning” och kemiska reaktioner, överensstämmer till viss del. Det ”andliga” synsättet i tolvstegsprogrammet skiljer dock. Finns det någon koppling mellan Bergströms tidigare maoism och tolvstegsprogrammet? Bergström hänvisar till tionde steget i tolvstegsprogrammet när han återvänder till Kambodja för att be om ursäkt (Schmidt 2009). I maoismen fanns en princip om att göra ”självkritik” som kan jämföras med steg 4, 5, 8, 9 och 10 i tolvstegsprogrammet, även om det inte finns några ideologiska gemensamma rötter.

¹⁷ Sjukdomsbegreppet inom AA och NA existerar parallellt med en strikt ansvarsfilosofi. Se t ex Anonyma Alkoholister 1939/2001:86ff; Anonyma Narkomaner 2001:68.

¹⁸ Jag (JE) hörde för många år sedan Maciej Zaremba föreläsa. Han menade att det över ingången till varje socialkontor borde finnas en skylt: ”Allting du säger här inne kan komma att vändas emot dig”.

¹⁹ Artikeln handlar om hur KRIS ska starta ett stödboende för unga kriminella på en skärgårdsö (Sydвик 2007). Kontexten är dock radikalt annorlunda, än Bejerots argumentation för sin ”knarkö”...

²⁰ Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering, KRUM, startade 1966 och upphörde i början på 1980-talet. KRUM arbetade delvis som KRIS idag, men hade helt andra ideologiska förtecken än KRIS. RFHL och KRUM var ideologiskt närstående. RNS och RFHL/KRUM var ”fiender”. Journalisten och RFHL:aren Thomas Nordegren till Nils Bejerot efter en debatt: ”... den här otäcka RNS-blandningen av din gamla stalinism och fanatiskt väckelsemöte avskyr jag.” (Nordegren 2004:144) Nordegren skriver självkritiskt: ”... det hela blev inte enklare av den idealisering som fanns av den utslagne som offer och hjälte. Övertygelsen om att RFHL aldrig kunde utsluta någon, eftersom vi var mot utslagningen i samhället, blev ohållbar och ledde till tragedier.” (ibid:141)

²¹ Det finns givetvis olika ideologiska inriktningar även inom tolvstegsrörelsen, vilket kan illustreras genom tillkomsten av nya självhjälpsgrupper som ”AA Into Action” och Drug Addicts Anonymous, DAA.

²² Dalrymple är pseudonym för den engelske psykiatern Anthony Daniels. Daniels beskriver i sina böcker sitt arbete som psykiater i Birminghams fattigkvarter. Se t ex Dalrymple 2006, 2007.

²³ ”Jag accepterar inte det här vanliga vardagliga slösnacket i vårdsvängen att vederbörande ’fick ett återfall’. Enligt den här modellen får ingen missbrukare någonsin några återfall, enligt den här modellen så tar man sina återfall. Det är en medveten handling. Man *får* inte återfall, man *tar* sina återfall.” (Bejerot 1984a) Jfr RNS nuvarande ordförande Ove Rosengren som är kritisk till uttrycket ”ta sig ett återfall” (Rosengren 2001:118f).

²⁴ ”Jag har genom metaforen att se förhållandet till narkotikan som en kärleksaffär velat betona drogens betydelse. Det kan tyckas som en självklarhet att drogen är betydelsefull för narkomanen, men i litteraturen tonas ofta drogens roll ner på bekostnad av t.ex. sociala faktorer...” (Svensson 1997) Ibland beskrivs hur klienten på socialkontoret, i den *anpassade* berättelsen, säger att han bara vill bli normal och ”frisk”, när han tar sin drog. När samma person är tillsammans med sina kamrater vågar de, i den *subversiva* berättelsen, tala om njutningen som fortfarande finns, om än inte som förut, och längtan tillbaka till ett kontrollerat användande (jfr Svensson 2003:52). ”Det är det som gör det så kolossalt svårt att behandla de här tillstånden, därför att det i grund och botten är en kärleksrelation. Och vad individen/patienten vill ha hjälp med, det är komplikationerna till denna kärleksrelation, men man vill inte avstå kärleken som sådan.” (Bejerot 1984a)

²⁵ Se not 7.

Referenser

- Alinia, Mino (2008): ”Ett hem i rörelse: diasporisk mobilisering i den svenska gemenskapens periferi.” *Socialvetenskaplig tidskrift*. Vol. 15, nr 3-4, sid 332-349.
- Andersson, Oskar (2009): *Hållplats 8. En social intervention för unga kriminella i stadsdelen Rosengård, Malmö Stad*. FoU Rapport 2009:2. Malmö Högskola.
- Andersson, Pia & Jordan, Thomas (2007): *Fritidsgården – en plats för samhällsbyggande. Reflektioner om Mixgården i Hammarkullen*. Göteborgs Stad.
- Anonyma Alkoholister (1939/2001): *Anonyma Alkoholister*. Alcoholics Anonymous World Services.
- Anonyma Narkomaner (2001): *Stegarbetsguider*. Narcotics Anonymous World Services.
- Becker, Howard S (1963/2006): *Utanför. Avvikandets sociologi*. Lund: Arkiv förlag.
- Bankel, Margareta & Hermansson, Ulric (1988): *Att störa är att bry sig om. En bok om fostran av unga missbrukare*. Stockholm: Mary Media.
- Bejerot (1968): *Narkotikafrågan och samhället*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Bejerot, Nils (1969): *Narkotika och narkomani*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Bejerot, Nils (1978): *Missbruk av alkohol, narkotika och frihet*. Stockholm: Ordfront.
- Bejerot, Nils (1981): *Missbruk och missförstånd*. Stockholm: Ordfront.
- Bejerot, Nils (1984a): *Narkomani – vad är det?* (Filmad föreläsning på www.nilsbejerot.se/filmer)
- Bejerot, Nils (1984b): *Olika typer av narkomani*. (Filmad föreläsning på www.nilsbejerot.se/filmer)
- Bergnehr, Helena; Bergnehr, Olle; Kristiansen, Arne (1984): *Medlevarskap och behandling. En bok om Valstadkollektivet*. Stockholm: Liber.
- Bergström, Gunnar (1982): *Människovärdet vi fordra tillbaka. Utbildning av unga drogmissbrukare*. Stockholm: Norstedts.
- Bergström, Gunnar (1983): *Hasselas nya roll. En granskning av K-A Westerbergs agerande i narkotikafrågan*. Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle.
- Bergström, Gunnar (1992): *När knoppar brister. Om ungdomstid och droger*. Stockholm: Sober.
- Bergström, Gunnar (1993): ”Nils Bejerot och vårdfrågorna.” i Bejerot, Carol (red) (1993): *Nils Bejerot. Forskaren, folkupplysaren, pionjären i kampen mot narkotika. En minnesbok*. Nils Bejerots Minnesfond.
- Bergström, Gunnar (1997): *Kriminalitet som livsstil*. Stockholm: Johansson & Skyttmo förlag/Egalité.
- Bergström, Gunnar (2000): *Hassela använder en skambaserad pedagogik*. Socionomen nr 1/2000.
- Bergström, Gunnar (2006): *Vi borde ha förstått tidigare*. Aftonbladet Kultur 2006-03-31.

-
- Boréus, Kristina (2006): "Discursive discrimination of the 'mentally deficient' in interwar Sweden." *Disability & Society* Vol. 58, No, s. 441-454.
- Brune, Ylva (2006): "'Invandrare' i mediarkivets typgalleri." i de los Reyes, Paulina; Molina, Irene; Mulinari, Diana (red) (2006): *Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Dalrymple, Theodore (2006): *Romancing opiates. Pharmacological lies and the Addictional Bureaucracy*. New York: Encounter Books.
- Dalrymple, Theodore (2007): *Livet på samhällets botten. Världsbilden som skapar underklassen*. Stockholm: Fri förlag.
- Danielsson, Anita (2000): *Tidigt ingripande*. Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle.
- Dear, Michael (1992): "Understanding and Overcoming the NIMBY syndrome." *Journal of the American Planning Association*. Vol 58:3. sid 288-300.
- Edvardsson, Bo (1996/2008): *Kritisk utredningsmetodik: begrepp, principer, felkällor*. Malmö: Liber.
- Ekström, Veronica (2005): *Individens ansvar och samhällets stöd. En utvärdering av "Skärholmsmodellen" vid Jobbcentrum Sydväst*. FoU Rapport 2005:10. Stockholm Stad.
- Elias, Norbert & Scotson, John L (1965/1999): *Etablerade och outsiders: en sociologisk studie om grannskapsproblem*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, Michel (1975/2003): *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.
- Goffman, Erving (1961/2009): *Totala institutioner*. Stockholm: Norstedts.
- Goffman, Erving (1963/2008): *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Norstedts.
- Goldberg, Ted (1993): *Narkotikan avmystifierad. Ett socialt perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- Hartelius, Jonas (1986): "Nils Bejerot – människan och verket." I Persson, Marie-Louise m fl (1986): *Nils Bejerot – människan och verket. Kronologisk bibliografi, recensioner och intervjuer*. Carnegie Dokumentationsserie Nr 9.
- Hassela (1992): *Våga se. Om Hassela och kritiken*. Förbundet Hassela Solidaritet.
- Hedin, Ulla-Carin; Herlitz, Urban; Kuosmanen, Jari (2006): *Exitprocesser och empowerment. En studie av sociala arbetskooperativ i Vägen-ut projektet*. Kriminalvårdens forskningskommitté. Rapport 19.
- Hedin, Ulla-Carin & Månsson, Sven-Axel (2008): "Repressalier mot kritiker i offentliga organisationer." *Socialvetenskaplig tidskrift*. Vol. 15, Nr 3-4. Sid 276-293.
- Holmes, Dave (2002): "Police and Pastoral Power: Governmentality and Correctional Forensic Psychiatric Nursing." *Nursing Inquiry*. Vol 9. No. 2, sid 84-92.
- Högdin, Sara (2002): *Att förankra MST*. FoU Stockholm Nordväst.
- Johansson, Göran (2006): *Att övervinna världen. Om verksamhet och ideologi vid Granhult – ett särskilt ungdomshem*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Järvinen, Margaretha & Mik-Meyer, Nanna (red) (2003): *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, Margaretha & Mortensen, Nils (2005): Det magtfulde møde mellem system og klient – teoretiske perspektiver. I Järvinen, Margaretha; Larsen, Jörgen Elm; Mortensen, Nils (red) (2005): *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Karlsson, Christer (2002): "Förbundsordförande Christer Karlsson berättar om sig och KRIS-idén." *Vägen Ut* Nr 1/2002.
- Kauppi, Lo (2007): *Bergsprängardottern som exploderade*. Stockholm: Norstedts.
- Knutsson, Johannes (1977): *Stämplingsteori- en kritisk granskning*. BRÅ Rapport 1977:1
- Kåhl, Ingela (1989): *Hasselapedagogiken. Förändring eller anpassning*. Lund: Bokbox.

-
- Larsson, Ragnhild (1999): *Svart pedagogik eller mästare på behandling*. Socionomen, Nr 5/1999.
- Levander, Sten (1997): *Våld/Aggression. Behandling av allvarligt psykiskt störda grova våldsbrottslingar*. Psykiatriuppföljningen 1997:11. Socialstyrelsen.
- Lindgren, Sven-Åke (1993): *Den hotfulla njutningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*. Stockholm/Stehag: Symposion Graduale.
- Martin, Sonia (2004): "Reconceptualising Social Exclusion: A Critical Response to the Neoliberal Welfare Reform Agenda and the Underclass Thesis." *Australian Journal of Social Issues*. Vol 39, No 1, sid 79-94.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1848/1986): *Kommunistiska Manifestet*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Nakken, Craig (1988/1996): *Jaget och missbrukaren. Hur en missbrukarpersonlighet uppstår. Hur ett tillfrisknande kan äga rum*. Stockholm: Proprius.
- Nordegren, Thomas (2004): "De utslagnas befrielseerörelse." I Adamson, Monica; Grip, Lars; Nestius, Hans (red) (2004): *När botten stack upp. Om de utslagnas kamp för frihet och människovärde*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Olson, Ulf-Johan (red) (1986): *Nya vägar i socialt arbete*. Älvsjö: Skeab Förlag.
- Pockettidningen R (1974): "... och så åter till Norrmalmstorg." *Vilka tjänade och vilka förlorade på bankdramat?* Nummer 1/1974, Årgång 4.
- Rosengren, Ove (2001): *Förödande passioner*. Stockholm: Fri förlag.
- Rönnerberg, Helena (2007): *Tolv steg för livet. Brommadiologen och kristen recovery*. Akademisk avhandling. Åbo Akademi förlag.
- Rönnlund, Eileen (1992): *Socialt arbete – att se möjligheter*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Sahlin, Ingrid (2004): "Enclosure or Inclusion? Urban Improvement and Homelessness Policies." *Open House International*. Vol 29, sid 24-31.
- Sahlin, Ingrid & Machado, Nora (2008): "Diskriminering och exkludering. En introduktion." *Socialvetenskaplig tidskrift*. Vol. 15, Nr 3-4. s 174-183.
- Sandberg, Ingmarie (2004): "'Jag var en besvärlig fånge och det är jag tacksam för idag.'" i Adamson, Monica; Grip, Lars; Nestius, Hans (red) (2004): *När botten stack upp. Om de utslagnas kamp för frihet och människovärde*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Sarnecki, Jerzy (2002): "Kontrollens betydelse för ungas brottslighet." I Söderholm Carpelan, Kerstin & Runquist, Weddig (red) (2002): *Ung med tung social problematik. Hur kan vi förstå, förutsäga och planera för framtida behandling?* Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.
- Schmidt, Lars (2009): *Han söker förlåtelse för sin egen blindhet*. Akademikern Nr 3, 2009.
- Sernhede, Ove (2002/2009): *Alienation is my Nation. Hiphop och unga mäns utanförskap i det nya Sverige*. Stockholm: Ordfront.
- Sinadinovic, Kristina & Wahlgren, Ulf (2007): *MUMIN-projektet. Utvärdering av tidiga insatser mot ungdomars narkotikamissbruk*. Mobilisering mot narkotika. Socialstyrelsen (2007): *Implementeringsunderlag till Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Svedberg, Elisabet (2003): *Albymetoden. En analys av en diskussion av det sociala arbetets inriktning*. Magisteruppsats. Ersta Sköndal Högskola.
- Svedberg, Lars (1995): *Marginalitet. Ett socialt dilemma*. Lund: Studentlitteratur.
- Svensson, Bengt (1997): *Livet som narkoman*. Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift, Vol 14/1997.
- Svensson, Bengt (2003): *Knarkare och plitar. Tvångsvården inifrån*. Stockholm: Carlssons.
- Sydvik, Per (2009): *Unga kriminella får ny chans*. Göteborgs Posten 2009-08-16.

-
- Thell, Lotta (1998): *Utan en tanke. En dokumentär roman om makt och missbruk*. Umeå: Föreningen Liv i Sverige.
- Tilander, Kristian (1991): *Bakom vår blindhet. Röster om Hassela*. Stockholm: Carlssons.
- Uggerhøj, Lars (2005): "Menneskelighed i mødet mellem socialarbejder og klient – ideal eller realitet?" I Järvinen, Margaretha; Larsen, Jörgen Elm; Mortensen, Nils (red) (2005): *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Vist, Gunhild (2008): "Rasisme og diskriminering: komplekse begrep med mange inhold." *Socialvetenskaplig tidskrift*. Vol. 15, Nr 3-4. Sid 185-200.
- Wacquant, Loïc (2004): *Fattigdomens fængelser*. Stockholm: Brutus Östling/Symposion.
- Wacquant, Loïc (2009): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Westerberg, K-A (2003): *Hassela, beroenden och politik. Istället för memoarer*. Stockholm: Egalité.
- Wikström, Hanna (2009): *Det postkoloniala fältet*. Opublicerat paper. Institutionen för socialt arbete. Göteborgs universitet.
- Young, Jock (1999/2007): *The Exclusive Society. Social exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. London: SAGE.